

सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिता

(पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १६, तुलसीघाट मार्गका महिलाहरुको अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र विषयको

स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको

प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता :

योगेन्द्र थापा

क्याम्पस रोल नं.: ५८/०७०

परीक्षा रोल नं. : ४८०३२६/०७२

त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-२-४८-१७८-२०१०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र/ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७७

TRIBHUVAN UNIVERSITY

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Prithvi Narayan Campus

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

(A QAA Certified Institution, Accredited by UGC, Nepal)

प.सं. :

च.नं. :

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा रही योगेन्द्र थापाले “सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिता : पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १६, तुलसीघाट मार्गका महिलाहरुको अध्ययन” शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नुभएको हो । उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
(शिव बहादुर थापा)
शोधनिर्देशक
उपप्राध्यापक
समाजशास्त्र/ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति :

TRIBHUVAN UNIVERSITY

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

Prithvi Narayan Campus

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

(A QAA Certified Institution, Accredited by UGC, Nepal)

प.सं. :
च.नं. :

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय, समाजशास्त्र/ग्रामिण विकास विभागका छात्र श्री योगेन्द्र थापाले पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १६, तुलसीघाट मार्गमा गरिएको स्थलगत अध्ययनमा आधारित रहेर समाजशास्त्र तर्फको पत्रको प्रयोजनका लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको “सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिता : पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १६, तुलसीघाट मार्गका महिलाहरूको अध्ययन” विषयक शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट समाजशास्त्रको स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहराइएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
शिव बहादुर थापा
शोधनिर्देशक

.....
लक्ष्मण प्रसाद शर्मा
बाह्य परीक्षक

.....
प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली
(विभागीय प्रमुख)

मिति :

Mailing Address: Bagar, Pokhara, Nepal बगर, पोखरा, नेपाल

Phone: +977-61-526837, 540222 **Email:** info@pncampus.edu.np **URL:** www.pncampus.edu.np

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी संकाय अर्न्तगत समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग एम.ए. दोस्रो वर्षको अनुसन्धान विषयको प्रयोगात्मक परीक्षाको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको हो । यस अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय समाजशास्त्र/ग्रामिण विकास विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराका शोध निर्देशक उपप्राध्यापक शिव बहादुर थापाको हौसला र प्रोत्साहन सहितको निरन्तर अनुगमनको सुन्दर परिणाम हो । उहाँको प्रष्ट मार्ग निर्देशन, अमूल्य सुझाव र नियमित हौसला ले नै यो शोधपत्र पुरा हुन सकेको हो । उहाँप्रति म सधैं आभारी छु र रहरहने छु ।

यस अध्ययन सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिलाहरुको सहभागिता शीर्षकमा केन्द्रित भएर गरिएको छ । यस अध्ययनको प्रस्तावना लेखनदेखि प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय र गहन मार्गदर्शन प्रदान गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया तथा सन्दर्भ सामग्री संकलन गर्न र यस अध्ययनको प्रारूप तयार पारी अध्ययन कार्यलाई सफल पार्न सर-सल्लाह प्रदान गर्नुहुने पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरुप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

अन्तमा यस अध्ययन कार्य सम्पन्न गर्न प्रत्यक्ष र परोक्ष रुपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण प्रति धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु । साथै पोखरा महानगरपालिकाका, वडा नं. १६ का वडाध्यक्ष, कर्मचारी लगायत सम्पूर्ण प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञा प्रकट गर्दछु । तथ्याङ्क संकलनको क्रममा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी सहयोग पुऱ्याउने पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १६, तुलसीघाट मार्गका सम्पूर्ण वासिन्दाप्रति हार्दिक आभार सहित कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

.....

योगेन्द्र थापा

शोध सार

यो शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाज शास्त्र/ग्रामिण विकास विभागमा समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । मानव विकासको दृष्टिले प्रारम्भमा महिलाहरूको भूमिका सबल र सक्षम रहेको थियो । विगतदेखि पैतृक सम्पत्तिमा पुरुषहरूलाई मात्र पहुँचमा पुऱ्याई महिलाहरूलाई उपेक्षा गरेकाले सम्पत्तिमाथि महिलाको पहुँच सम्बन्धमा (दिँदा) सामाजिक प्रभाव कस्तो छ भन्ने बारेमा हेर्न खोजिएको छ । यस अध्ययनले सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिलाको सहभागिता सम्बन्धमा समाजको धारणा कस्तो छ ? शहरी क्षेत्रमा सहभागितामूलक विकासका क्रियाकलापमा महिला सहभागिताको अवस्था कस्तो छ ? विकासका नीतिले महिलाका क्षेत्रमा ल्याएका प्रतिफलहरू कस्ता छन् ? खोजी गर्ने । सामाजिक र आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिताको कारक तत्वको अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने छ ।

यस अनुसन्धानको उद्देश्य प्राप्तिका लागि दुई किसिमका अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रका प्रतिनिधिहरूको विस्तृत विवरण लिनको लागि सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक अवस्था, उमेर, पारिवारिक संरचना आदिको सम्बन्धमा वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरिएको छ । लैङ्गिक दृष्टिकोणको प्रयोग गरि महिलाहरूको सामाजिक र आर्थिक क्रियाकलापमा रहेको सहभागिता पत्ता लगाउन र यस प्रति महिलाहरूको धारणा बुझ्न तथा उनीहरूको आवश्यकता अध्ययन गर्न अन्वेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि पोखरा-१६, तुलसीघाट मार्गलाई अध्ययन क्षेत्रको रूपमा छनौट गरिएको छ । पोखरा महानगरपालिका वडा नं १६, तुलसीघाट मार्गमा १६० वटा घरधुरि रहेको र अनुसन्धानकर्ताको प्राथमिक अवलोकन अनुसार टोल भरी स्थायी रूपमा बसोबास गर्ने विवाहित १२० जना महिला रहेको हुँदा तिनै १२० जना महिलाहरूलाई अध्ययनको समग्रता मानिएको छ । १२० जना महिलाहरू मध्ये सम्भावनायुक्त नमूना छनौट अन्तर्गत साधारण नमूना छनौट विधिको आधारमा ६० जना महिलालाई नमूनाको रूपमा छनौट गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि विवाहित महिलाहरू मात्र छानिएको छ । यस अध्ययनका लागि अनुसन्धान क्षेत्रका महिलाहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी आवश्यक प्राथमिक तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा संकलित तथ्याङ्क विश्लेषण अनुसार धेरै महिलाहरू सामाजिक आर्थिक क्रियाकलापमा सक्रिय सहभागि हुन नसकेको देखिएको छ । महिलाहरू बढी मात्रामा घरयासी कार्यमा व्यस्त रहनुपर्ने, परिवारका पुरुष सदस्यहरूबाट असहयोग, पितृसतात्मक समाज, चेतनामूलक कार्यक्रमको अभाव, लैङ्गिक विभेद, परम्परागत सोच आदि कारणले महिलाहरूको सामाजिक आर्थिक क्रियाकलापमा खासै सक्रिय सहभागिता नभएको देखिएको छ । सामाजिक संस्थामा लागेका र पढेलेखेका महिलाहरू पनि नेतृत्व तहमा पुग्न सकेका छैनन् ।

विषय सूची

	पृष्ठ
अध्याय एक : परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्व	५
१.५ अध्ययनको सीमा	६
१.६ अध्ययनको संगठनात्मक ढाँचा	६
अध्याय दुई : सम्बन्धित साहित्यको समिक्षा	
२.१ अवधारणागत सिंहावलोकन	७
२.२ सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१२
२.३ पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१८
२.४ अवधारणागत खाका	२१
अध्याय तीन : अध्ययन विधि	
३.१ अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२२
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	२३
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति एवं स्रोत	२३
३.४ समग्रता र नमूना छनौट विधि	२३
३.५ तथ्याङ्क संकल विधि	२४
३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण	२५
अध्याय चार : महिलाहरूको सामाजिक-सांस्कृतिक अवस्था	
४.१ उमेरका आधारमा विभाजन	२६
४.२ शैक्षिक अवस्था	२७
४.३ धार्मिक संरचनाको आधारमा महिलाको अवस्था	२८
४.४ जातिगत आधारमा विभाजन	२९
४.५ पारिवारीक संरचना	३०
४.६ बसाई सराईको अवस्था र महिला	३१
४.७ वैवाहिक उमेरको अवस्था	३२
अध्याय पाँच : महिलाहरूको सामाजिक-अर्थिक सहभागिता	
५.१ महिलाको पेशागत संलग्नता	३४

५.२	पारिवारीक आम्दानीको अवस्था	३५
५.३	सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा संलग्नताको अवस्था	३६
५.४	सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा नलागनुको कारण	३८
५.५	सामाजिक संस्था तथा सहकारी संस्थामा लाग्नुको उद्देश्य	३९
५.६	सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा सहभागीको उपलब्धी	४१
५.७	नेतृत्व विकास र महिला	४२
५.८	संस्थागत बैठकमा महिला क्रियाशिलता	४३
५.९	सामाजिक कार्यमा लैंगिकताका कारण असहजताको अवस्था	४४
५.१०	सामाजिक संस्थामा लैंगिक विभेदको अवस्था	४५
५.११	सामाजिक काममा पारिवारीक सहयोगको अवस्था	४६
५.१२	नेतृत्व विकासका लागि तालिम र महिला सहभागिता	४८
५.१३	महिला विकास सम्बन्धी राज्यको नीतिबारे जानकारी	४८
५.१४	आम्दानीको अवस्था र रकम	४९
५.१५	पारिवारीक आम्दानीको अवस्था	५१
५.१६	घरजग्गाको स्वामित्वको अवस्था	५२
५.१७	घरजग्गा प्राप्तिको अवस्था	५३
५.१८	पारिवारीक कारोवारमा महिला सहभागिता	५३
५.१९	सम्पत्ति खरिद विक्रीमा महिला सहभागिता	५५
५.२०	उत्तरदाताको नाममा बैंक खाताको अवस्था	५५
५.२१	उत्तरदाताले रकम प्राप्त हुने काम नगर्नुको कारण	५६
५.२२	घरायसी कामप्रति उत्तरदाताकाको धारणा	५७
५.२३	घरायसी कामप्रति व्यस्तताको अवस्था	५८

अध्याय छ : सारांश, प्राप्ति तथा निष्कर्ष

६.१	सारांश	६०
६.२	प्राप्ति	६१
६.३	निष्कर्ष	६६
	सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	६८
	अनुसूचीहरु	७०

तालिका सूची

तालिका	पृष्ठ
४.१ उत्तरदाताको उमेर समूह	२६
४.२ शैक्षिक अवस्था	२७
४.३ उत्तरदाताको जातिगत विवरण	२९
४.४ वैवाहिक उमेरको अवस्था	३२
५.१ महिलाको पेशागत विवरण	३५
५.२ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा संलग्नको अवस्था	३७
५.३ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा नलागनुको कारण	३८
५.४ सामाजिक तथा सामाजिक संस्थामा लागनुको उद्देश्य	४०
५.५ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा सहभागीको उपलब्धी	४१
५.६ सामाजिक काममा पारिवारीक सहयोगको अवस्था	४७
५.७ तालिममा सहभागि उत्तरदाताको विवरण	४८
५.८ सहभागी महिलाहरूको मासिक आम्दानी	५०
५.९ पारिवारीक आम्दानीको अवस्था	५१
५.१० घरजग्गा प्राप्तिको अवस्था	५३
५.११ पारिवारीक कारोवारमा महिला सहभागिता	५४
५.१२ उत्तरदाताले रकम प्राप्त हुने काम नगर्नुको कारण	५७
५.१३ घरायसी कामप्रति व्यस्तताको अवस्था	५९

चित्र सूची

चित्र		पृष्ठ
४.१	धार्मिक संरचनाको आधारमा महिलाको अवस्था	२८
४.२	पारिवारीक संरचना	३०
४.३	बसाई सराईको अवस्था	३१
५.१	पारिवारीक आम्दानीको अवस्था	३६
५.२	सामाजिक क्षेत्रमा नेतृत्वको अवस्था	४२
५.३	संस्थागत बैठकमा महिला क्रियाशिलता	४४
५.४	सामाजिक कार्यमा लैंगिकताका कारण असहजताको अवस्था	४५
५.५	सामाजिक संस्थामा लैंगिक विभेदको अवस्था	४६
५.६	महिला विकास सम्बन्धी राज्यको नीतिबारे जानकारी	४९
५.७	घरजग्गाको स्वामित्वको अवस्था	५२
५.८	सम्पत्ति खरिद विक्रीमा महिला सहभागिता	५५
५.९	उत्तरदाताको नाममा बैंक खाता भए नभएको अवस्था	५६
५.१०	घरायसी कामप्रति उत्तरदाताकाको धारणा	५८